

CREDINȚE RELIGIOASE ȘI ESHATOLOGIA EGIPTULUI ANTIC

IOAN STANCU *

O încercare de prezentare a religiei egiptene trebuie să înceapă cu o frază din Herodot care afirma: „Egiptenii sunt cei mai religioși dintre toți oamenii”. Herodot vorbea ca un european și stupefacția spiritului grec în fața lumii religioase a Nilului inspiră și astăzi o adevărată simpatie. Timp de mai bine de patru mii de ani, egiptenii au adorat atât de mulți zei, încât imaginația noastră nici nu ar putea concepe dacă nu am avea mărturiile monumentelor și ale textelor. Imaginația religioasă a egiptenilor a fost pe cât de prolifică pe atât de schimbătoare, așa încât nu este departe de cel care o studiază tentația de a afirma că toate ideile religioase posibile au existat la populația de pe malurile Nilului, de la fetișismul cel mai materialist până la spiritualismul cel mai abstract și chiar până la scepticismul cel mai complet.

Studiul religiei Egiptului este destul de dificil, chiar dacă există texte pe care egiptologii le-au descifrat. Si aceasta pentru că noi înțelegem cu mare dificultate concepțiile egiptene, iar textele descifrate sunt acte și nu manuale care să instruiască ignoranții. Textele acestea sunt formule scrise pentru a produce un anume efect și nu pentru a face cunoscute secretele înaintașilor. Acestea erau gravate pe piramide pentru a-l ajuta pe Faraon în lumea de dincolo și nu pentru a lăsa mesaje urmașilor. Cu alte cuvinte, egiptologii sunt unanimi în a afirma că ei au descifrat doar cuvintele, sensurile ideilor fiind mai nesigure. Studiind religiile Egiptului putem doar să ne dăm seama de complexitatea, subtilitatea și adesea de frumusețea concepțiilor religioase de aici.

Atlantida. „A fost odată, în fața acestui loc pe care voi îl numiți Coloanele lui Hercule, o insulă, un pământ mai întins decât Libia și Asia Mică la un loc. Se numea Atlantida” (Platon, *Timee*). În felul acesta povestește preotul Sais una dintre cele mai vechi legende egiptene. Atlanții, locuitorii acestei insule, erau „fiii zeilor”, mai afirmă Platon (*Critias*). Cataclisme groaznice au avut loc, potopuri, și, într-o zi și o noapte, insula Atlantida dispăru în adâncurile mării”, încheie Platon (*Timee*). De fapt, zeul egiptean Atoum spune că va distrage tot ceea ce a creat, că va scufunda pământul, care va deveni din nou apă. Amenințarea aceasta ne amintește parcă de Capitolul Facerea din Vechiul Testament, unde se spune că atunci când Dumnezeu a văzut că s-a mărit răutatea oamenilor, că inimile acestora sunt îndreptate spre rău, I-a părut rău că l-a făcut pe om și a zis: „Pierde-voi de pe fața pământului pe omul pe care l-am făcut! De la om până la dobitoc și de la târătoare și până la păsările cerului, tot voi pierde, căci îmi pare rău că le-am făcut” (Facere 6, 5-7). În *Crtias*, Platon spune că dominația

* Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea din Pitești.

atlanzilor se întindea până la hotarele Egiptului, iar Herodot menționează faptul că exista un drum ce ducea de la Teba la Coloanele lui Hercule, la Atlantida. Am putea spune că sfârșitul Atlantidei a însemnat începutul Egiptului. „Chiar dacă în legenda Atlantidei nu găsim nici o urmă de adevăr obiectiv, istoric, vom găsi totuși o urmă de adevăr subiectiv, religios: este eshatologia păgână a *începutului*, a genezei, în mod contradictoriu asemănătoare eshatologiei creștine a *sfârșitului* – Apocalipsei”¹.

Egiptenii preistorici. Obiectele cele mai vechi care pot fi considerate ca având o semnificație religioasă aparțin unei perioade foarte vechi, situată în timp cu mult înainte de cei mai vechi regi egipteni. Acestea reprezintă diferite figuri: șoim, scorpion, elefant, soare, un munte, copaci, săgeți încrucișate, etc., figuri ce vor apărea și mai târziu în Egiptul istoric ca embleme ale provinciilor (*nomos*) în care era împărțit Egiptul. În capitalele acestor provincii vom găsi ființe despre care se poate afirma cu certitudine că sunt zeități. Astfel șoimul este zeul *Horus* și domnește în provincia a doua care poartă numele de *tronul lui Horus*. Câinele *Anubis* și vaca *Hathor* domină provincia lor și uneori se umanizează: în astfel de cazuri, statuile lor au corp omenesc și cap de animal. Alteori, provincia poate avea un alt zeu decât emblema: astfel, provincia *Iepure* are zeul *Ibis* (care este o pasăre); provincia *Palmier* are ca zeu *Berbercul*. În alte situații, unii zei domnesc peste mai multe provincii: este cazul lui Horus șoimul, Thot ibisul, Hathor vaca. Emblema unei provincii este un crocodil cu un cuțit înfipt într-un ochi, iar zeița provinciei este vaca. Egiptologii bănuiesc că au fost lupte preistorice și un trib al vacii a cucerit un teritoriu aparținând provinciei crocodilului; învingătorii au marcat aceasta pentru aducerea aminte a victoriei lor.

Zeitățile. Unul dintre primii zei ai Egiptului preistoric este un *Horus* al Deltei Nilului, al Egiptului de Jos. Trebuie spus că cei mai mari zei aveau uneori origine modestă, locală. Fiecare provincie avea zeii săi locali. Pentru a deveni zeu național, un zeu egiptean trebuia să-i absoarbă pe zeii locali, care erau în număr foarte mare, să facă să se înțeleagă că aceștia nu erau altceva decât alte reprezentări ale sale sau să se însoare cu femeia unui zeu local sau să adopte fiul unuia dintre aceștia.

Au existat mai mulți zei cu numele de Horus. Credincioșii zeului Horus din Letopolis, în Delta Nilului, au reușit să îl impună pe zeul lor, iar teologii au declarat mai târziu că toți ceilalți erau fii ai acestuia. Acesta era Horul Cel cu doi ochi. Locuia în cer. Ochiul drept era soarele iar stângul, luna. Viața sa și a credincioșilor săi a devenit imposibilă din cauza unui patruped (probabil un câine sau o furnică) care se numea Seth. Acesta era împotriva ochilor lui Horus. S-ar putea spune că un șoim ar fi fost mai periculos pentru ochii zeului decât un patruped, dar lucrurile sunt așa cum le-au consemnat istoria. Din timp în timp, un ochi al lui Horus dispărea sau diminuea în intensitate. Eclipsese aduceau mari neliniști în inimile credincioșilor lui Horus. De fiecare dată, lupta dintre Horus și Seth se termina cu victoria zeului: într-o astfel de luptă, Horus l-a învins pe Seth și l-a tăiat testiculele; numai că acesta și-a revenit și lupta a reînceput. Horus era ziua, timpul frumos, pământul mănos, faptele bune: Seth era noaptea, furtuna, deșertul, răul. Am putea afirma că egiptenii erau marcați mai mult de figura lui Seth, care a străbătut întreaga istorie religioasă a Egiptului; caracterul său urât i-a făcut pe teologi să-l păstreze așa cum era dintru început, fără să opereze asupra

¹ D. Merejkovsky, *Les Mysteres de l'Orient. Egypte – Babylone*, traduit du russe par Dumesnil de Gramont, Paris, 1927, p. 88.

lui schimbări.

Cât despre Horus, acesta va evolua și va cunoaște suișuri și coborâșuri; pentru a i se asigura divinitatea permanentă, el va deveni fiul lui *Isis* și *Osiris*. Acesta din urmă este un zeu cu mult mai atrăgător, pentru că el asigură nemurirea oamenilor².

Osiris era la origine un zeu local dintr-o altă provincie a Deltei. Probabil că era un zeu-copac. Domnea peste vegetație și se afla în relații foarte apropiate cu Nilul, care se revărsa și apoi se retrăgea în matcă, iar vegetația era abundentă în lunca fluviului.

În sens etimologic, *Osiris* înseamnă „loc al ochiului”; traducerea numelui zeului ar fi aceea de „bucuria ochilor mei”³. Legenda lui *Osiris* este, la prima vedere, foarte simplă: *Osiris* este fiul zeiței *Nut* – zeița cerului și mama stelelor, soția zeului pământului – *Geb*. *Plutarh* este primul care a semnalat acest mit, pe care l-a pus în legătură cu alte mituri egiptene. Mitul spune că *Nut* (sau *Nouit*) și *Geb* (sau *Keb*) se aflau strâns înlănțuiți de pasiune, când *Shou* i-a separat. Cei doi au avut mai mulți copii: *Osiris*, *Isis*, *Seth* și *Nephthys*. *Osiris* este acela care introduce în Egipt civilizația, religia și bunele maniere. Dar *Seth*, fratele său, îl ucide și apoi îl aruncă în Nil. Este căutat de cele două zeițe, surorile sale: *Isis* – care era și soția lui și *Nephthys*. Nu se spune cum a fost asasinat: în cadrul ritualului de inițiere, lucrul acesta rămâne secret⁴. Este găsit și readus la viață. Învierea reprezintă partea cea mai importantă a cultului lui *Osiris*.

Deși înviat, *Osiris* nu se va mai întoarce printre cei vii ca stăpân, deoarece locul său fusese ocupat de *Horus*. *Horus* este fiul lui *Osiris* și *Isis*: luând forma unui uliu, *Isis* s-a așezat pe cadavrul lui *Osiris*, iar mai târziu avea să-l nască pe *Horus*. Traseul străbătut de *Osiris* este asemuit cu acela al bobului de grâu care, odată pus în pământ să încolțească, nu mai revine la viață așa cum a fost, ci în alt fel; el învie cu trupul sub pământ, dar învie, în același timp, cu o vitalitate crescută în firul de grâu care iese din pământ la lumină, ca *Horus*, instalat ca stăpân în regatul tatălui său. *Horus* luptă cu *Seth*, pierde un ochi pe care îl dă tatălui său să-l mănânce pentru a-i da forțe noi, spre a fi recunoscut ca suveran de către celelalte zeități. Legenda egipteană face din *Horus* ultimul dintre zeii veniți din sud și primul dintre faraonii zei care aveau să cucerească Egiptul. De altfel, *Horus* este primul dintre zei care este reprezentat sub forma unui șoim cu cap de om, în vreme ce până la el, toți regii-zei ai Egiptului erau șoimi.

Cultul lui *Osiris*. Imaginea lui *Osiris* ca bobul încolțit este prezentată în acte magice. Pe trupul zeului mort (statuia zeului este confecționată anume pentru sărbătoarea) este pus grâu la încolțit. Vasele în care se pune grâul se numesc „paturile lui *Osiris*”. Moartea și învierea lui *Osiris* semnifică ciclurile naturii. El mai este numit și „Marele negru” - aluzie la culoarea mărului de pe malurile Nilului și „Marele verde” – referire la culoarea vegetației, *Osiris* fiind stăpânul acesteia.

² Foarte ciudat, *Horus* și *Seth* sunt frați, la fel precum *Cain* și *Abel*. *Horus* s-a bucurat de protecția lui *Osiris* care l-a fost de mare ajutor.

³ În limba egipteană, *os* – mult și *ir* – ochi, iar *wsr* – puternic, tare. Etimologia cuvântului sugerează magia numelor care exista la egipteni, numele adevărat fiind ascuns, cuvintele fiind doar atribute ale zeului. De fapt, în cultul lui *Osiris* se află cheia inițierii egiptene.

⁴ În Nubia (Sudan), se credea că *Seth* l-a pus într-o ladă, a turnat plumb peste aceasta și apoi a aruncat-o în Nil. În Egipt se credea că după ce a fost omorât a fost tăiat în bucăți.

La comemorarea anuală a morții sale se aduceau ramuri verzi cu care se împodobeau sicriul. Preoții astronomi de la Heliopolis au identificat pe Osisris cu constelația Orion, dar și cu Luna⁵.

Cultul lui Osisris a apărut la Busiris și de aceea, el mai era numit și „stăpânul din Busiris”; de remarcat faptul că la Busiris a existat un zeu străvechi – Anezti – reprezentat purtând o pană în păr, un bici și un toiag de păstor. Atributele zeului Anezti au fost însușite de Osisris. Cultul lui Osisris s-a extins în partea de apus a Deltei Nilului, iar Horus a fost integrat acestui cult. Festivitățile închinat zeului Osisris aveau loc spre sfârșitul perioadei inundației, adică la refacerea vegetației. Cea mai mare sărbătoare avea loc la Busiris cu fastuoase reprezentări publice.

După un procedeu foarte folosit de egipteni, Osisris a fost asimilat unor alte zeități până când a ajuns de nerecunoscut; în cultul morților și în bizarele speculații referitoare la lumea de dincolo, Osisris se confundă cu zeul Soarelui. Si totuși, ca primă victimă a morții, el domnește în permanență peste împărăția morților și simbolizează legătura strânsă care există între pământ – leagănul fertilității și pământ – azilul morților. De asemenea, faptul că Osisris – ca și Amon din Teba și Atoum (sau Toum), creatorul ieșit din apa primordială după spusele cosmogoniei heliopolitane – nu este reprezentat sub formă animală, obișnuită celor mai multor dintre zeitățile egiptene, ne lasă să înțelegem că într-adevăr, el a fost primul om, regele timpurilor primare și apoi, prima victimă a morții. Osisris este figura cea mai nobilă din panteonul egiptean. Râ și mai ales Amon-Râ sunt obiectul celor mai aventuroase și mai savante speculații.

Dintre numeroasele zeități ale Egiptului antic să mai menționăm pe Ptah, zeul vechii capitale Memphis, zeu creator, patronul și protectorul artiștilor și ai artizanilor. De asemenea, Hapi, zeul Nilului, care datorează poziția sa în panteonul egiptean importanței fluviului Nil pentru întreaga țară.

Zeul soarelui și teologia heliopolitană ocupau primul loc: ceilalți zei sunt puși în raport cu zeul soarelui și sunt concepuți ca zei solari. Osisris – omul și stăpânul epocii primare – nu este singurul care este înzestrat cu atributele soarelui; Horus va fi răsăritul soarelui, Atoum apusul, etc.

Fiecare dintre zeii principali este creatorul lumii. Cele opt puteri cosmice sunt grupate în patru grupuri de perechi: Noun și Nount, oceanul ceresc, Abysoș; Heh și Heht, timpul infinit; Keh și Keht, tenebrele; Neni și Nenit, suflarea, spiritul sau vântul.

Amon-Râ. La începutul perioadei Noului Imperiu (pe la anul 1600-1400 î. Hr.), Egiptul celei de a XVIII-a dinastii atingea apogeul puterii sale; prinții din micul orașel Teba, Egiptul de Sus, deveniseră stăpânii imperiului. Amon, zeul Tebei, a fost desemnat în mod oficial ca divinitate principală, titlu pe care l-a păstrat pe o durată de aproximativ o mie de ani, sub numele de Amon-Râ. De altfel, și alte zeități de rang inferior au beneficiat de aceeași soartă. Teologia lui Râ, cu toate extravaganțele acesteia a fost aplicată lui Amon; în imnurile dedicate acestei persoane-hibrid – Amon-Râ – Amon pierde orice urmă din caracterul său anterior, preluând toate atributele sale de la Râ. „În felul acesta, politica și teologia preoților de la Heliopolis, tot mai influenți, s-au întâlnit și au ridicat la rangul suprem o zeitățe și a da liber dezvoltării

⁵ Ciclurile lunare, prin acțiunea magnetică asupra pământului, influențează marea și circulația sevei în plante.

celor mai subtile idei religioase pe care le-ar fi putut concepe Egiptul”⁶. Faraonii au cheltuit sume enorme pentru a construi temple închinare cultului acestei zeități. Clerul de la Teba a devenit cel mai influent: astfel marele preot de la Teba (sau de la Memphis) dobânda în imperiu rangul imediat următor după Faraon.

Un monarh al celei de a XVIII-a dinastii – Amenothos (Amenophis) IV – a început lupta împotriva acestui cult atotputernic; el a suprimat toate numele și simbolurile lui Amon și ale soției acestuia, Mout; așa se explică faptul că este zadarnic să cauți astăzi numele lui Osiris în mormintele de la Tell-al-Amarna unde Faraonul își stabilise noua sa reședință. Discul solar – Aton (astfel l-a numit regele pe zeul său) – trebuie să fie de acum unica divinitate. Pentru a îndepărta orice urmă a lui Amon, pe care îl urăște cu adevărat, regele și-a schimbat propriul nume în Khounaten, „splendoarea discului solar” sau Ikhunaton – „el place lui Aton”⁷. Timp de 20 de ani, acest rege a reușit să asigure hegemonia zeului său unic, cel puțin în rândul aristocrației egiptene.

Unul dintre cele mai frumoase imnuri închinare lui Aton, îl celebrează pe zeul soarelui drept creator și păstrător al întregii vieți, în conformitate cu teologia de la Heliopolis; este de remarcat absența din acest poem a multiplelor numiri, ale aluziilor absurde cu care ne învățase tradiția religioasă egipteană. Numai că, după moartea faraonului, Amon Râ și-a recuperat drepturile sale. Revoluția lui Amenothos nu a avut nimic dintr-o mișcare profetică destinată să schimbe religia tradițională care, cu toate că era absurdă în multe privințe, era bogată în simboluri și speculații; Amenothos a vrut doar să asigure hegemonia zeului Aten. Cu toate acestea, revoluția aceasta a marcat dezvoltarea ulterioară a credințelor Egiptului, în sensul că tradiția religioasă extrem de stufoasă a fost mult simplificată.

Cea mai puternică strălucire a căpătat religia Egiptului în vremea Ramesizilor din dinastiile a XIX-a și a XX-a. Acești monarhi erau mai interesați de fastul cultului religios decât de expedițiile armate. Cele mai mărețe sanctuare au fost ridicate în vremea domniei lor. Astfel templul lui Amon de la Teba avea, în vremea lui Ramses al III-lea, 2393 de km pătrați de teren arabil și 81.322 de muncitori, care asigurau clerului de aici locul printre cei mai bogați oameni din Egiptul vremii. Care a fost consecința acestor fapte?

În jurul anului 1000 î. Hr., un mare preot a luat și coroana de rege și a pus bazele unei dinastii. Dar, o sută de ani mai târziu, Egiptul de Jos s-a răsculat împotriva preoților-regi, aceștia fiind obligați să se retragă în Etiopia. Vechiul cult al lui Amon supraviețuia încă pe vremea perșilor, în oazele din deșert, în special la El-Khargeh, cea mai mare dintre acestea; dovada acestui fapt o face existența unui imn măreț care celebrează Zeul care fiind mereu și pretutindeni același, în ciuda multiplelor nume pe care le poartă⁸.

Cultul. S-a făcut afirmația că religia egipteană a început prin animism sau fetișism (un caz particular, o dezvoltare a animismului) și adorarea animalelor care a

⁶ Nathan Soderblom, *Manuel d'Histoire des Religions*, Edition française par W. Corswant, Editions Ernest Leroux, Paris, 1925, p. 62.

⁷ Apud Constantin Daniel, *Cultura spirituală a Egiptului antic*, p. 420.

⁸ Despre lupta dintre cele două autorități (preoți și faraon), a se vedea Constantin Daniel, *Cultura spirituală a Egiptului antic*, Editura „Cartea Românească”, București, 1985.

fost consecința animismului; apoi, pas cu pas, trecând prin politeism, s-a ridicat până la monoteism: este vorba de monoteismul solar. Chiar dacă este foarte schematică această prezentare a evoluției religioase a Egiptului și poate că și nedreaptă uneori, trebuie să recunoaștem că aceste au fost etapele parcurse⁹.

Zeitățile egiptene au fost create ca și oamenii, au trăit ca și oamenii, au fost atinși de diferite boli, ca și oamenii și au sfârșit prin a fi puși în morminte ca și oamenii. Mormintele acestor zeițăți există, sunt la vedere. Zeitățile acestea au fost creaturi care au trecut prin încercarea morții. Se poate afirma atunci ceva de genul: pentru egipteni, ființa divină a trecut pragul de dincolo de moarte sau acest titlu de zeu se aplică unor oameni care au constituit o elită în viață.

Răspunsul este că nu este absolut necesar ca un zeu să fi trăit ca om și să fi trecut în lumea de dincolo bucurându-se de slava urmașilor. Ce este sigur este faptul că egiptenii au avut un foarte dezvoltat cult al strămoșilor, că acești strămoși au ajuns să fie divinizați, fără ca aceasta să fie o regulă¹⁰. Ritualul extrem de vechi al sacrificiului funerar ne arată că în intenția egiptenilor cultul strămoșilor constituia mai degrabă un serviciu adus defuncțiilor și nu un omagiu adus divinității. Există credința după care strămoșii aveau nevoie de slujbe aduse de urmași, de „fiii iubiți” după cum spune ritualul egiptean, pentru ca personalitatea lor să supraviețuiască.

Faraonul aducea și el aceleași oficii strămoșilor lui, zeii, adică faraonilor dinaintea lui, istoric sau mitic; Râ sau Osiris erau slăviți mai mult ca strămoși decât ca zeițăți. În viața cultică a egiptenilor focul a avut un rol foarte important. Vechii egipteni ofereau zeilor sacrificii modeste, arzând pentru ei într-un foc nou primele fructe coapte, ceea ce vrea să însemne că ei aduceau un omagiu Puterii superioare care „face să răsară și să se coacă fructele”. De aici, următoarea credință după care virtutea zeilor care a fost lucrătoare pe pământ, se întoarce în ceruri odată cu flacăra focului sacrificial, de unde va veni din nou să-și îndeplinească lucrarea, anul următor.

Si în cazul nașterii Faraonului, virtutea vine din ceruri, după ce a ajuns aici în flăcările unui foc sacrificial¹¹. Alăptat în mod mistic de zeițe¹², copilul creștea; a venit

⁹ Se poate susține faptul că acest cult al animalelor în epoca romană nu a fost atât de grosier cum apare prezentat în scrierile lui Juvenal sau Clement de Alexandria. Această adorare a animalelor la egipteni era în legătură cu metempsihoza, foarte la modă într-o vreme și care susținea că, atunci când omul moare, sufletul lui poate trece într-un animal, adică el se va transforma în șarpe sau în păsări sau chiar poate deveni plantă. Porphyrios susține că „sub formele animalelor, egiptenii adoră puterea universală pe care au făcut-o cunoscută zeii sub diferitele forme ale naturii vii”, apud Philippe Virey, *La religion de L'Ancienne Egypte*, Paris, 1910, p. 19.

¹⁰ Sunt foarte multe variante de răspuns, dar una interesantă este aceea a lui M. Amelineau, care spune că zeificarea strămoșilor trebuie să fi avut, cel puțin în principiu, o origine morală: el presupune că omul vremurilor acelea, având în tatăl său protectorul tuturor zilelor lui, și-a imaginat că această virtute protectoare este esențială pentru tatăl lui și nu poate să dispară după ce acesta moare. De aceea, s-au păstrat capetele regilor, de exemplu, protectorii supușilor, și acestea au fost venerate cu evlavie. M. Amelineau, *Le culte des rois prehistoriques d'Abydos sous l'ancien empire egyptien*, în „Le Journal Asiatique”, mars-avril, 1906, p. 31 sau în extras cu titlul *Prolegomenes a l'etude de la religion egyptienne*, p. 50.

¹¹ La templul din Luxor există imaginea aceasta: regina Mautemoua este reprezentată născându-l pe noul prinț; două genii îi întind semnele vieții; capul fiecăruia se înalță o flăcărie și se încovoie apoi ca pentru a coborî; brațele acestora sunt astfel ținute încât ele formează hieroglifa ce corespunde tocmai acestui cuvânt: flăcărie (*teka*); sunt și alte genii care stau în genunchi, cu o mână îndreptată către cer și cealaltă spre pământ, exprimând în felul acesta că viața se înalță către cer și coboară pe pământ asemenea flăcării. Nașterea Faraonului este un rezultat al acestei mișcări de schimb între cer și pământ.

momentul să fie asociat la tron de Faraonul-tatăl sau dacă acesta moare, să-i ocupe locul. Atunci noul rege se înalță ca și Horus, ca soarele cel nou care dă viață, și care scapă lumea de întuneric. El primește între altele și titulatura de „rege al sudului și al nordului, stăpân al pământului celui dublu”¹³. Pentru a ajunge să fie cu adevărat Faraon-zeu, tânărul trebuie să parcurgă mai multe ceremonii ale sacralității sau ale încoronării. Pe cap Faraonul va purta două coroane; una dintre acestea, are pe frunte un cap de șarpe care simbolizează virtutea și, în același timp, este apărătoarea Faraonului, pentru că este asemenea unei flăcări solare care poate să dea viață sau să distrugă, să ardă, simbol al distrugerii dușmanilor Faraonului. Aceste coroane erau puse pe capetele Faraonilor chiar de zei.

Urma o procesiune: faraonul înconjură palatul, simbol al împărăției sale, apoi mergea în sanctuar: îmbrățișa statuia tatălui-zeu și în felul acesta virtutea divină trecea în el, ca un fluid care se afla în idolul depus în sanctuar. Apoi sute de săgeți erau lansate în aer, în toate direcțiile, ca să poarte vestea suirii pe tron a Faraonului-zeu în toate colțurile pământului. Atunci când s-a construit templul închinat zeului reprezentat de tatăl său, Faraonul a avut datoria să sfințească această construcție. Înainte de toate trebuia purificată întreaga clădire, în toate părțile ei componente. De aceea, faraonul a luat o torță aprinsă pe care a purtat-o de-a lungul zidurilor, în felul acesta purificându-le. Apoi a pus cenușă de tămâie pe ziduri, în același scop purificator. Râ este primul Faraon al dinastiilor divine; de multe ori personajul Ra se confundă cu Amoun. După unele legende, Râ a murit de bătrânețe și după moarte ar fi fost luat la ceruri. În alte legende, el se înalță la ceruri, copleșit de bătrânețe, dar viu. Interesantă este persona fiului lui Râ, Faraonul Shou, al doilea Faraon din dinastiile divine. Despre el se spune că ar fi fost luat la ceruri fără să fi trecut prin moarte.

Shou este în mitologie, ca și în istoria dinastiilor divine, primul mediator, primul intermediar între cer și pământ, căci el atinge cu mâinile cerul, iar picioarele sunt pe pământ. Ca fiu al lui Râ devenit Soare, Shou este una dintre personificările luminii, unul dintre zeii focului. Ca zeu solar, el omoară șarpele, dușmanul lui Râ. Atunci când este reprezentat ca în rolul său de intermediar între cer și pământ, el are trupul și capul acoperite cu pene de struț, simbol al luminii.

În panteonul egiptean există un zeu mai puțin important, dar care sarcini dintre cele mai grele. Acesta este Bes, de origine exotică (se spune că venea din țara lui Pont, adică din partea orientală a Africii). Aspectul său exterior este monstruos. Cu toate acestea, el plăcea doamnelor egiptene, căci ele îl aveau pictat pe marginile oglinzilor. Bes era zeul toaletelor feminine, al dansului. Dar el era și un zeu al focului „ca și caldeeanul Ghilgameș cu care seamănă la figură”¹⁴. În aspectul acesta de zeu al focului, Bes a putut să se substituie lui Shou și să poarte cerul în locul acestuia. Bes este asociat cu Horus considerat ca răsăritul de soare, care distruge monștrii și forțele întunericului care au domnit în timpul nopții¹⁵.

¹² Laptele cu care zeițele îl hrăneau pe micul Faraon provenea tot din focul flăcării care venea din cer; era un fluid de viață analog esenței zeului Soare, tatăl tuturor Faraonilor.

¹³ Atunci când este evaluată ca și domeniu al soarelui lumea este dublă, îndoită în două jumătăți de linia pe care soarele are trasată ruta sa zilnică pe cer, mergând din Răsărit către Apus.

¹⁴ Philippe Virey, *La religion de L'Antienne Egypte*, Paris, 1910, p. 188.

¹⁵ Este ușor să ne gândim la grecul Hercule, care purta pământul pe umerii lui și care curăța lumea de monștrii care o infestau.

Pentru egipteni, moartea înseamnă despărțirea sufletului de trup; separat de suflet (Ba), trupul este corupt și se descompune: „trupul oricărui zeu, oricărei zeițe, oricărui animal, oricărei reptile, se descompune la ieșirea sufletului”¹⁶. Sufletul se înalță la cer. Mortul însuși se urcă la cer, ajutându-se, în lipsa aripilor, de o scară imensă, *maqait*, susținută de zeița Hathor; alteori, sufletul se înalță sub forma unei flăcări, în cazul acesta semnul folosit pentru suflet este același cu cel folosit pentru flăcără. Mișcarea aceasta este indicată de flăcările care se înalță în trei reprize pe altare și care, după ce și-au luat calea spre cer, se îndoie ca pentru a reveni pe pământ. Tripla repetiție a înălțării și revenirii flăcării semnifică mișcarea vieții, după ce a început, va reîncepe iarăși, într-un început perpetuu. De altfel, ideea aceasta este în legătură și cu mitul solar. Despre Soare se credea că se mișcă pe bolta cerului într-o arcă, mod nobil de locomoție într-un Egipt unde Nilul era calea de navigație prin excelență. Prin riturile de îngropare, regele urcă în arca zeilor, confirmându-se astfel divinitatea sa, adică intrarea în lumea de dincolo, unde ajungeau și supușii săi. La căderea serii, arca solară dispărea la apus pentru a realiza călătoria sa nocturnă și-și relua în zori periplu diurn. Durata eternității era legată de acest continuu început¹⁷.

Pentru ca muritorul să poată vedea divinitatea, să intre în contact cu aceasta, el trebuia să fie pur. Purificarea aceasta se obținea prin spălare; un alt agent de purificare era focul, focul nou, căci trebuia să fie nou pentru a fi total pur; acesta se obținea prin frecarea a două bucăți de lemn sau prin lovirea a două bucăți de cremene. Focul acesta care se aprindea la începutul oficiului religios era considerat a fi divin; el era socotit ca fiind emanat de ochiul lui Horus. Focul acesta ținea locul soarelui și lumina sanctuarul întunecos al templului egiptean. În marile ceremonii egiptene, la care lua parte și regii și nu număr mare de preoți, aprinderea focului se făcea cu o solemnitate deosebită. Atunci erau aprinse multe torțe, care în mod obișnuit nu intrau în ritualul oficiului religios. În legătură cu focul este și tămâia, care era arsă și fumul emanat avea darul să purifice atmosfera prin îndepărtarea duhurilor rele, pe de o parte, iar pe de alta, să se înalțe la cer și să ajungă la divinitatea care era onorată în ocazia respectivă.

RELIGIOUS BELIEVES AND ESCHATOLOGY IN THE ANCIENT EGYPT

Abstract

The most prevalent eschatological version spread in Egypt was the Asirian one. Osiris, the civilizing god was killed by his brother, Seth then resurrected with the help of the magical methods, by Isis, Nephtis and Anubis. The funeral rites turn the dead body into Osiris and will resurrected in Osiris kingdom.

The itinerary of the soul has as its aim Osiris kingdom „Iaru's or Amnēti's fields“.

¹⁶ Todtenbich CLIV, I, 4-5, apud Ph. Virey, *op.cit.*, p. 239.

¹⁷ Marie-Madelaine Davy, *Enciclopedia doctrinelor mistice. Egipt, Mesopotamia, Iran, Hinduism, Budism indian*, Editura Amarcord, Timișoara, 1999, p. 28; vezi și Ioan Stancu, *Originea și ființa religiei*, Editura Tiparg, Pitești, 1999, p. 28-29.